

Аннотация

Шапірко М. П. Методология легализации результатов оперативно-розыскной деятельности. — Статья.

В статье рассмотрены методологические и теоретические аспекты легализации оперативно-розыскной информации. Рассмотрено соотношение понятий легализации, документирования, трансформации и интерпретации результатов оперативно-розыскной деятельности. Предложено выделять две стадии легализации оперативно-розыскной информации: первичную и вторичную.

Ключевые слова: легализация, оперативно-розыскная деятельность, оперативная информация.

Summary

Shapirko M. P. Methodology of the Operatively-Search Activity Results Legalisation. — Article. The article describes the methodological and theoretical aspects of the legalization of operational and investigative information. Relationship between the concepts legalization, documentation, transformation and interpretation of the results of operational-search activities have been discussed. It is suggested that two stages of legalization operational and investigative information: primary and secondary.

Keywords: legalization, operational-search activity, operational information.

УДК 340.134/136:340.115

А. І. Барьяк

СИСТЕМА ПРАВОВИХ АКТИВ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

З моменту набуття незалежності в Україні формується система права та система законодавства, в яких на якісно нових началах вибудовується правова державність. Масив теоретичних питань, що пов'язаний з цими процесами, демонструє, що серед перспективних напрямків дослідження правової системи України особливе місце посідають теоретичні аспекти системного підходу до права, чому в останні роки було присвячено чимало наукових праць. В цьому контексті розглядаються питання про систему права, правову систему, систему законодавства, систему правових засобів тощо.

Показово, що оминається увагою важливий аспект внутрішньої системної узгодженості правової сфери, який полягає у формуванні та розвитку системи правових актів. У контексті вітчизняної юриспруденції найчастіше зустрічаються дискусії з приводу системи нормативно-правових актів, ведуться дискусії щодо доцільності законодавчого її закріплення (Н. М. Оніщенко, Ю. С. Шемшученко, В. В. Косович та ін.), тлумачаться різноманітні грані співвідношення понять «система законодавства» та «система нормативно-правових актів» (О. Ф. Скакун, О. Г. Мурашин). Однак поза увагою дослідників залишається більш широкий контекст проблеми: яким чином в просторі української правової системи утворюються та взаємодіють системи правових актів як базових компонентів текстуального вираження права? Правові акти як компоненти правової системи на загальнотеоретичному рівні досліджувалися С. С. Алексеевим, В. В. Ивановим, В. А. Ойгензихтом, Ю. А. Тихомировим, А. Ф. Черданцевим та ін.

© А. І. Барьяк, 2012

Мета цієї статті — проаналізувати методологічні основи системних зв'язків правових актів різних типів у рамках правової системи України.

Проблема категорії «правовий акт» в рамках вітчизняної юриспруденції, на нашу думку, полягає у тому, що безліч теоретичних проблем, що криються за нею, залишаються поза увагою, оскільки інтерес дослідників спрямований лише в одному напрямку — специфіка та система нормативно-правових актів. Таке становище пов'язане, насамперед, із тим, що в Україні тільки-но починається усвідомлення необхідності побудови плюралістичної концепції джерел права, яка дозволила б вийти за межі «законоцентризму» та створити по-справжньому ефективну та гнучку систему права. Концентрація уваги навколо нормативно-правових актів частково спричинює занепад досліджень договірного права та теорії договору як такої. При цьому глибинні, найбільш значимі аспекти цієї проблеми — методологічні основи змістовного наповнення категорії «правовий акт» залишаються у полоні догматичних уявлень. Більше того, методологічні проблеми розуміння того, що іменується правовими актами, починаються вже з того, як ми визначимо їх.

Як зазначає Р. Ф. Васильєв, зміст категорії правового акту зазвичай розкриваються через такі поняття, як «дія-волевиявлення», «вольова дія», «документ», «зовнішній вираз волі», «засіб виразу рішень» [1, 4]. Уважний аналіз цих понять, утім, дає нам змогу встановити, що вони є або занадто вузькими, або занадто широкими. Так, поняття «дія-волевиявлення» вочевидь є занадто широким, оскільки не дає ніяких підстав говорити про те, що така дія належить до правової сфери. Більше того, будь-яка дія з позицій психологічної теорії може бути розцінена як волевиявлення, а волевиявлення — як дія. Однак не кожне волевиявлення та не кожна дія виражають себе правовим чином. Схожа аргументація може бути застосована також до понять «вольова дія» та «зовнішній вираз волі». Один з класиків теорії волевиявлення — В. А. Ойгензихт наполягав на тому, що прив'язка волевиявлення безпосередньо до правового акту — це логічна помилка, оскільки при цьому втрачається проміжна ланка, що поєднує ці два явища, а саме — правове відношення [2, 112].

З іншого боку, поняття «документ» та «засіб вираження рішень» не в повній мірі охоплюють поняття правового акту, оскільки орієнтуються лише на один з його аспектів. У цьому сенсі розуміння правового акту як документа є найменш вдалим, оскільки конклюдентні та усні правові акти документальної форми не мають взагалі. Використання ж такого розуміння правового акту як «засіб вираження рішень» надмірно раціоналізує це поняття. Як демонструє практика, особливо — договірна, не так рідко трапляються випадки, коли договір є вираженням рішення обох сторін. Частіше — однієї зі сторін [3, 111].

Правовий акт часто визначають як дію громадянина чи посадової особи; як документ, який видається державним органом, органом місцевого самоврядування, посадовою особою, громадською організацією, іншим суб'єктом права в межах компетенції; указ, постанова, наказ, розпорядження тощо [4, 74]. Однак іще частіше за правовим актом закріплюють логічно непослідовну характеристику його саме як акта-документа. Таке дещо софістичне ототожнення,

на нашу думку, є наслідком поверхневого аналізу сутності правового акту. Так, якщо, скажімо, Т. В. Сендецька спочатку вказує на те, що правові акти можуть розглядатися як документи [5, 709], а потім в числі ознак родового поняття «правовий акт» у першому ж пункті пише, що «правовий акт є письмовим документом певного роду, що має особливу форму вираження інформації» [5, 710], то це складно розглядати як вдалий аналіз сутності правового акту. Власне, подальший розгляд правових актів як таких, що завжди мають офіційний характер, призначені для регулювання суспільних відносин та є загальнообов'язковими лише підтверджують хибність конструкцій тих науковців, які вбачають в правовому акті властивість нормативності. За нормативністю, що до сьогодні залишається домінуючим конструктом теорії права, втрачається не менш, а можливо, навіть більш важливий зріз правового життя — індивідуальність. Очевидно, що більша частина здійснюваних правових актів є індивідуальними, а не нормативними за своїм змістом, більше того, документальна форма правового акту — лише один з можливих варіантів його зовнішнього вираження.

Інший можливий підхід до розуміння природи правових актів криється в соціологічному баченні цього явища, коли правові акти розглядаються як різновиди більш широкого кола соціальних актів, який свого часу пропонував Л. І. Петражицький, коли писав, що дія, породжена інтуїтивним чи позитивним правом, є першим значимим елементом права [6, 50–55]. У цьому сенсі зміст поняття «правовий акт» значно розширюється, оскільки до нього потрапляють усі юридично значимі дії суб'єктів права. Таке широке тлумачення навряд можна визнати вдалим з урахуванням того, що не кожна дія є раціонально усвідомлюваною, тобто вольовою у тому сенсі, що суб'єкт не завжди може оцінити наслідки своєї дії.

На нашу думку, найбільш адекватний підхід до розуміння сутності правових актів лежить в площині синтезу теорії волевиявлення та теорії суб'єктивної дії. Головна перевага такого підходу — його чітка правова спрямованість, оскільки правовий акт розуміється, перш за все, як зовнішнє вираження правової активності суб'єктів права. На наше переконання, до ознак правових актів слід віднести, насамперед, таке:

- а) вольовий характер — будь-який правовий акт є вираженням чиеїсь волі, безвольових правових актів не існує, воля — це те, чим наповнений правовий акт;
- б) правова спрямованість волевиявлення — правовий акт передбачає не просто волевиявлення, але таке волевиявлення, що має правові наслідки, тобто породжує правові відносини, є юридичним фактом;
- в) має зовнішній характер вираження — правові акти оформлені у тому чи іншому вигляді: як письмовий акт-документ, як усний договір, як символ.

Таким чином, у рамках запропонованого підходу правовий акт розуміється як волевиявлення суб'єкта (суб'єктів) права, що здійснене у письмовій, усній чи конклюдентній формі та породжує правові наслідки.

Зазначимо у цьому контексті, що найбільша увага в загальнотеоретичній юриспруденції приділяється правовим актам-документам, і цьому є цілком

логічне пояснення: правовий акт-документ є родовим поняттям для цілої системи актів. До них відносять:

— нормативні правові акти, що встановлюють, змінюють чи скасовують правові норми;

— акти застосування норм права (акти державних та інших уповноважених державою органів, посадових осіб, які містять державно-владні персоніфіковані рішення з конкретних юридичних справ: вирок суду, наказ про призначення на посаду тощо);

— інтерпретаційні акти, або акти тлумачення права;

— акти реалізації прав та обов'язків (акти-документи, які закріплюють автономні рішення окремих суб'єктів права — індивідуально-правові договори, письмові правочини тощо).

Класифікація правових актів-документів, що неодноразово здійснювалася у багатьох дослідженнях, є першою та найважливішою сходинкою до розкриття системних зв'язків правових актів. Однак цим проблема, звісно, не вичерпується. Нормативність та позанормативність правових актів, їх суб'єктна спрямованість та сфера дії, зв'язок з джерелами та формами права, правовою активністю суб'єктів права — усі ці питання прямо та безпосереднім чином впливають на те, як ми розуміємо систему правових актів та який сенс вкладається у це поняття.

Однак навіть якщо залишитися виключно у площині розгляду проблеми правових актів-документів, виникає цілий ряд цікавих проблем теоретичного характеру. Неодноразово підкреслювався зв'язок між родовим поняттям «правовий акт-документ» та видовим поняттям «нормативно-правовий акт». Цей зв'язок є очевидним та актуальним на рівні проблематики системи нормативно-правових актів, їх ієрархії та конкуренції, а також у контексті побудови системи законодавства, яка в наш час набула дуже широкого, навіть загрозливого розмаху. Однак яким чином пов'язані між собою такі поняття, як «система джерел права» та «система правових актів»?

Можна одразу зауважити, що джерело права в матеріальному сенсі (тобто як форма права) є поняттям, яке є значно вужчим за поняття «правовий акт», оскільки будь-яке джерело права є правовим актом, але не кожен правовий акт можна розглядати як форму права. Джерела права, як справедливо підкреслюється у сучасній науковій літературі, — це первинна ланка, що визначає самобутність правової системи, її унікальний стиль та специфічні риси [7, 185]. У той же час цілком справедливими є зауваження Ю. А. Тихомирова та І. В. Котелевської, які стверджують, що правові акти — найважливіший системоутворюючий елемент усіх правових явищ [8, 12]. Це наводить на думку про те, що система джерел права, що уособлює в собі самобутність правової системи, як правосвідомість, є квінтесенцією правової культури суспільства, базується на структурному фундаменті системи правових актів.

Система джерел права давно вживається як лакмусовий папірець при віднесенні національних правових систем до того чи іншого типу. Однак глибоке занурення в проблему демонструє, що структура системи правових актів в на-

ціональних правових системах різних типів єдина: у кожній правовій системі є нормативні та позанормативні правові акти, письмові (документовані), усні та конклюдентні; усюди правовий акт є вираженням правової волі суб'єкта права — чи то окремої людини, чи колективного суб'єкта (сім'я, плем'я, народність), чи то держави. Утім, дослідження системи правових актів дозволяє розкрити глибинні підвалини правової системи, що зорієнтовані на індивідуальність правового регулювання та впливу. Дійсно, якщо зосередитися на системі індивідуальних правових актів, то, як зазначають сучасні дослідники у сфері юридичної антропології, можна виявити унікальні риси правової системи, які не піддаються аналізу з позицій нормативності [9].

Отже, система правових актів має бути представлена як така структурна цілісність, що не лише виходить за межі правової нормативності, але й є індикатором та властивістю правової активності суб'єктів права. У цьому контексті важливо зауважити, що система правових актів має ряд системних параметрів, до яких, зокрема, можна віднести:

— цілісність як показник інтегрованості нормативного та індивідуального зрізів правових актів;

— ієрархічність як ознака злагодженості правових актів: правові акти-документи усіх типів (як нормативні так й індивідуальні) мають вищу юридичну силу, ніж усні та конклюдентні;

— інтегрованість до правової системи на рівні системи джерел права та на рівні індивідуальних правових актів.

Висновок. Таким чином, можна стверджувати, що формування системи правових актів як структурної основи усіх правових явищ — правозастосування, нормативного правового регулювання, правового впливу, системи джерел права тощо — це шлях до злагодженості та ефективності усієї правової системи України. Широкий погляд на систему правових актів, що виведений за рамки вузького нормативного підходу, дозволить не лише розкрити нові грані цього складного та неоднозначного правового явища, але й розширить можливості для плюралістичного розвитку українського права.

Література

1. Васильев Р. Ф. О понятии правового акта // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. — 1998. — № 5. — С. 3–25.
2. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права) : монография / В. А. Ойгензихт. — Душанбе : Дониш, 1983. — 256 с.
3. Иванов В. В. Общая теория договора : монография / В. В. Иванов. — М. : Юристъ, 2006. — 238 с.
4. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 1 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. — 690 с.
5. Сендецька Т. В. Визначення поняття «правовий акт» у правовій системі України // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 708–711.
6. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. — СПб. : Лань, 2000. — 608 с.
7. Дія права: інтегративний аспект : монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. — К. : Юрид. думка, 2010. — 360 с.

8. Тихомиров Ю. А. Правовые акты : учеб.-практ. и справ. пособие / Ю. А. Тихомиров, И. В. Котелевская. — М. : БЕК, 1999. — 381 с.
9. Завальнюк В. В. Розвиток права та місце людини у поглядах фундаторів юридичної антропології // Юридичний вісник. — 2011. — № 4. — С. 36–39.

Анотація

Барьяк А. І. Система правових актів: методологія дослідження. — Стаття.

У статті розглядаються ключові аспекти розуміння сутності та ознак правових актів та їх системи. Запропоновано, базуючись на поєднанні теорії волевиявлення та теорії суб'єктивної дії, розуміти правові акти як волевиявлення суб'єктів права, що здійснені у письмовій, усній чи конклюдентній формі, та породжують правові наслідки. Доведено, що система правових актів є одним з базових елементів правової системи, оскільки зумовлює побудову системи джерел права та виявляє унікальність індивідуального правового регулювання.

Ключові слова: правові акти, система правових актів, правові акти-документи, джерела права, правова система України.

Аннотация

Барьяк А. И. Система правовых актов: методология исследования. — Статья.

В статье рассматриваются ключевые аспекты понимания сущности и признаков правовых актов и их системы. Предложено, базируясь на соединении теорий волеизъявления и субъективного действия, понимать правовой акт как волеизъявление субъекта права, осуществленное в письменной, устной или конклюдентной форме и порождающее правовые последствия. Доказано, что система правовых актов является одним из базовых элементов правовой системы, поскольку обуславливает строение системы источников права и определяет уникальность индивидуального правового регулирования.

Ключевые слова: правовые акты, система правовых актов, правовые акты-документы, источники права, правовая система Украины.

Summary

Baryak A. I. The system of legal acts: the methodology of the study. — Article.

The article examines key aspects of understanding the nature and characteristics of legal acts and their systems. Based on a combination of theories of expression and subjective actions the understanding of the legal act as the will of the subject of law, carried out in written, oral or tacit form and generating legal consequences is proposed. It is proved that the system of legal acts is one of the basic elements of the legal system because it determines the structure of the sources of law and defines the uniqueness of the individual regulation.

Keywords: legal acts, the system of legal acts, legal act-document, sources of law, the legal system of Ukraine.